

WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VOLKSGEZONDHEID
INSTITUT SCIENTIFIQUE
DE SANTÉ PUBLIQUE

European Monitoring Centre
for Drugs and Drug Addiction

DIENT ENQUÊTES, LEEFSTIJL
EN CHRONISCHE ZIEKTEN

BELGISCH NATIONAAL DRUGSRAPPORT 2014

NIEUWE ONTWIKKELINGEN EN TRENDS

.be

BELGISCH NATIONAAL
DRUGSRAPPORT 2014
(DATA 2013)

NIEUWE ONTWIKKELINGEN EN TRENDS

Wetenschappelijk instituut volksgezondheid (WIV-ISP)

Operationele Directie Volksgezondheid en Surveillance

Dienst enquêtes, leefstijl en chronische ziekten

Programma Drugs

Julliette Wytsmanstraat 14 | 1050 Brussel | België

Volksgezondheid & Surveillance | Februari 2015 | Brussel, België

EDITORS

Lies Gremeaux

Els Plettinckx

AUTEURS

Belgisch waarnemingscentrum voor drugs en drugsverslaving (BMCDDA) – Programma Drugs

Jérôme Antoine

Peter Blanckaert

Karin De Ridder

Lies Gremeaux

Els Plettinckx

EXTERNE EXPERTEN

Lucia Casero

EUROTOX asbl (Socio-epidemiologisch waarnemingscentrum voor alcohol en drugs in de Federatie Wallonië-Brussel)

Fred Laudens

VAD vzw (Vereniging voor alcohol- en andere drugsproblemen)

Freya Vander Laenen

Vakgroep Strafrecht en Criminologie, Institute for International Research on Criminal Policy (IRCP), Universiteit Gent

Contact

E-mail: bmcdda@wiv-isp.be

Website: drugs.wiv-isp.be

Dit document is beschikbaar op de website van het Programma Drugs (drugs.wiv-isp.be) en de algemene website van het Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid (www.wiv-isp.be).

Gelieve volgende referentie te gebruiken:

Plettinckx, E., Antoine, J., Blanckaert, P., De Ridder, K., Vander Laenen, F., Laudens, F., Casero, L. & Gremeaux, L. (2014). Belgisch Nationaal drugsreport 2014, Nieuwe Ontwikkelingen en Trends. WIV-ISP, Brussels.

Vertaling

Tradas language solutions

Layout

Nathalie da Costa Maya, CDCS vzw

© WIV-ISP, Brussel 2015
Verantwoordelijke uitgever: Dr. Johan Peeters
Depotnummer: D/2015/2505/06

www.wiv-isp.be

HOOFDSTUK 2.

DRUGSGEBRUIK ONDER DE ALGEMENE BEVOLKING EN SPECIFIEKE DOELGROEPEN

De Ridder K.

- Cannabis is verreweg de meest gebruikte illegale substantie in alle beschreven milieus, gevolgd door amfetamines, ecstasy en cocaïne.
- De prevalentie van cannabisgebruik bij leerlingen in het secundaire en hoger onderwijs is stabiel sinds 2006.
- De prevalentie van ander illegaal psychoactief middelengebruik bij leerlingen in het secundair en hoger onderwijs is beperkt en stabiel, zo niet lichtjes dalend.

1. INLEIDING

In België bestaat er geen terugkerende algemene bevolkingsenquête die specifiek gericht is op drugs en drugsverslaving. Algemene bevolkingsgegevens over drugsgebruik worden meestal afgeleid uit de Belgische Gezondheidsenquête (BHIS), de Belgische tak van het European Health Interview Survey-initiatief (EHIS) gelanceerd door Eurostat. In de BHIS komt een breed scala van gezondheidsonderwerpen aan bod, zoals de gezondheidstoestand, de levensstijl, preventie en medische consumptie (Demarest et al., 2001; Van der Heyden et al., 2010; Van der Heyden et al., 2010). Vanwege de beperkingen in de lengte en de duur van de vragenlijst, werden in de BHIS slechts een paar vragen opgenomen over het middelengebruik.

Aangezien het beleid betreffende onderwijs, jeugd en cultuur in België tot de bevoegdheden van de Gemeenschappen behoren, zijn bevolkingsenquêtes over drugsgebruik op scholen en in uitgaansgelegenheden ondersteund door de bevoegde overheidsdiensten en onze regionale focal points. Soms worden meer lokale grootschalige enquêtes uitgevoerd met de steun van het bevoegde stadsbestuur.

Dit hoofdstuk beschrijft de Belgische Gezondheidsenquête (paragraaf 2), de resultaten van de VAD School Survey ('Leerlingenbevraging') bij schoolgaande jongeren in combinatie met de resultaten van de Belgian Health behaviour in School-aged Children Survey (HBSC) (paragraaf 3.1), de "In hogere sferen?"-enquête bij universiteits- en hogeschoolstudenten in Vlaanderen. (paragraaf 3.2), de Flash Eurobarometer 2014 (een ad-hocenquête in opdracht van

de Europese Commissie) (paragraaf 3.3), en een aantal resultaten van twee onderzoeken in de partywereld, namelijk 'Drugs Risk Less' ('Drogues Risquer Moins') en het Belgische deel van de Global Drug Survey (paragraaf 4).

2. DRUGSGEBRUIK ONDER DE ALGEMENE POPULATIE

De meest recent gepubliceerde resultaten van de BHIS over het gebruik van psychoactieve stoffen dateren uit 2008 (Gisle, L., 2010; Gisle, L., 2010; Van der Heyden et al., 2010; Van der Heyden et al., 2010). De resultaten van dit algemene nationale populatieonderzoek (N=11.026 voor het deel drugs; 15-64 j.) worden beschreven in het Belgische jaarverslag van 2011 (Deprez et al., 2012). In 2013 voerde de onderzoeksgroep Enquêtes, Leefstijl en Chronische ziekten (SLCD) van het Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid (WIV-ISP) de gegevenscollectie uit van een nieuwe BHIS. Anders dan in de eerdere edities gebruikte de BHIS 2013 de methode van computerondersteund persoonlijk interviewen (CAPI) voor het persoonlijke gedeelte van de vragenlijst, hoewel drugsgebruik nog steeds wordt onderzocht aan de hand van een zelf in te vullen deel. De onderzoekers behielden dezelfde middelengerelateerde items uit het onderzoek van 2008, zijnde het levensgebruik, het laatstejaarsgebruik en het laatstemaandgebruik van cannabis; de frequentie van het laatstemaandgebruik van cannabis; de leeftijd van het eerstekeergebruik van cannabis en het laatstejaarsgebruik van cocaïne, amfetamine, ecstasy, LSD, heroïne, methadon en buprenorfine. Nieuw voor de BHIS 2013 is de opname van informatie over de 'legal highs'. Resultaten voor de BHIS 2013 worden verwacht tegen het einde van 2014.

Het is echter vermeldenswaardig dat de prevalenties van illegale middelengebruik (personen van 15-64 jaar oud) die uit algemene onderzoeken zoals de BHIS blijkt, waarschijnlijk wordt onderschat, vooral voor andere drugs dan cannabis. Gemarginaliseerde mensen (daklozen, gevangenen, geïnstitutionaliseerde personen) worden uit de steekproef uitgesloten omdat uitnodigingen om deel te nemen aan dit onderzoek alleen naar gezinnen worden gestuurd na een voorafgaand telefonisch contact. De zelf in te vullen vragenlijst met betrekking tot middelengebruik wordt alleen ingevuld na het bezoek van de interviewer (Van der Heyden et al., 2010; Van der Heyden et al., 2010). Het is zeer waarschijnlijk dat "zware" of problematische gebruikers de interviewer niet thuis willen ontvangen en/of niet de tijd willen nemen om de vragenlijst in te vullen (Demarest et al., 2012).

3. DRUGSGEBRUIK IN DE SCHOOL EN JEUGDPOPULATIE

3.1. DRUGSGEBRUIK ONDER BELGISCHE MIDDELBARE SCHOLIEREN

In België worden een aantal grootschalige enquêtes uitgevoerd (met behulp van zelf in te vullen vragenlijsten) onder scholieren van zowel de Vlaamse als de Franse Gemeenschap. Ten eerste wordt het HBSC-onderzoek elke 4/5 jaar uitgevoerd (1985/86, 1989/90, 1993/94, 1997/98, 2001/02, 2005/06, 2009/10) (Favresse and de Smet, 2008; Godin et al., 2008; Hublet et al., 2006). Ten tweede werd het European School Survey Project on Alcohol and other Drugs (ESPAD) in 2003 uitgevoerd in België en in 2007 en 2010 herhaald in de Vlaamse Gemeenschap als het Vlaams schoolonderzoeksproject naar alcohol en andere drugs (VLASPAD) (Lambrecht et al., 2004; Lambrecht and Andries, 2013). Ten derde wordt de Leerlingenbevraging van de VAD sinds 2000/01 jaarlijks uitgevoerd bij Vlaamse scholieren (Kinable, 2011).

In het meest recente schooljaar 2011-2012 is enkel de VAD-Leerlingenbevraging uitgevoerd (Melis, 2013). In totaal namen 39.999 studenten (12-18 jaar) van 68 Vlaamse scholen deel aan dit onderzoek. Op basis van geslacht, graad en onderwijstype werd een representatieve steekproef van 6.083 leerlingen geselecteerd. In de enquête 2011-2012 had 17,3% van de 12- tot 18-jarige studenten ooit illegale psychoactieve stoffen gebruikt, en had 10,4% deze het afgelopen jaar gebruikt. In de volgende paragrafen wordt het gebruik van cannabis en andere illegale psychoactieve stoffen in deze populatie beschreven.

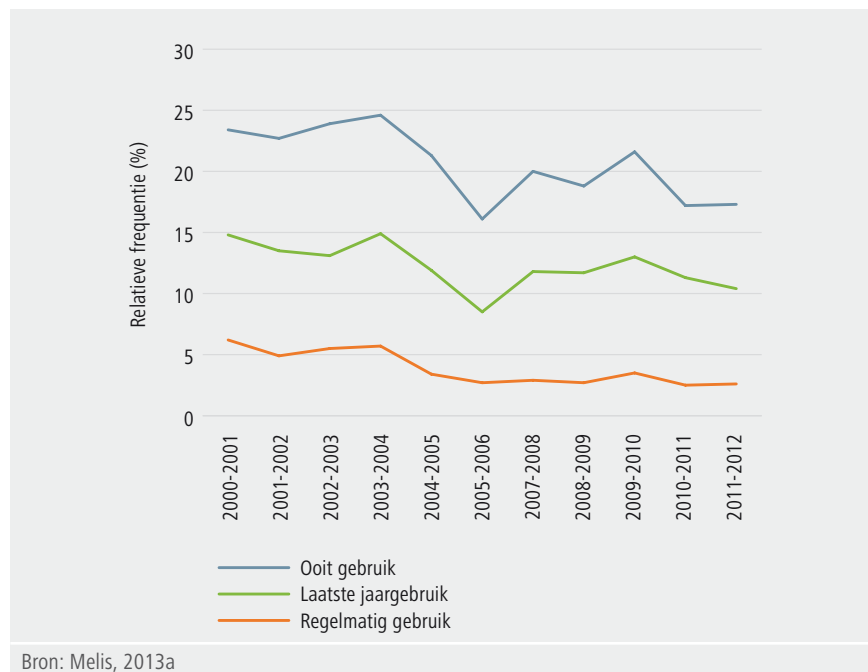
3.1.1. Cannabis

De prevalentie voor het gebruik van cannabis in de 2011-2012 VAD School Survey bevestigt de trend die in vorige Belgische studies werd vastgesteld (Godin et al., 2011; Kinable, 2011; Lambrecht and Andries, 2013; Lombaert, 2011; Melis, 2013). De studie toont aan dat ongeveer een vijfde (20,9%) van de 15- tot 16-jarigen en een derde (36,6%) van de oudste scholieren (17-18 jarigen: minstens één keer in zijn of haar leven cannabis heeft gebruikt. Ongeveer een vijfde (21,1%) van de oudste leeftijdsgroep heeft ook cannabis gebruikt in de laatste 12 maanden voorafgaand aan de enquête. Zowel de levensprevalentie als de laatstejaarpvalentie bij de oudste leerlingen waren ongeveer 10 maal hoger dan die in de jongste leeftijdsgroep (12-13 jarigen: respectievelijk 4,4% en 2,4%). Sinds de enquête 2005-06 zien we een stabilisering van regelmatig gebruik tot ongeveer 3% (zie figuur 2.1). "Regelmatig gebruik" werd gedefinieerd als het gebruik van cannabis "een keer per week", "meerdere keren per week" of "dagelijks". De prevalentie van regelmatig cannabisgebruik was 2,6% voor alle studenten (12-18 jarigen) met 1,2% van de meisjes en 3,9% voor de jongens. Van de 15- tot 16-jarige studenten gebruikte 3,1% regelmatig cannabis in vergelijking met 5,4% van de oudste leeftijdsgroep. Een kleine, maar niet

onbelangrijke groep van 12- tot 14-jarige studenten (0,7%) meldde regelmatig gebruik van cannabis.

De gemiddelde leeftijd waarop scholieren voor de eerste keer cannabis gebruikten was 15,4 jaar. De hoogste prevalentie van ooit-gebruik, laatstejaarsgebruik en regelmatig cannabisgebruik werd waargenomen bij studenten in het technisch of beroepsonderwijs in vergelijking met studenten in het algemeen secundair onderwijs. De meest frequent gemelde redenen voor het gebruik van cannabis waren "gezelligheid", "ontspanning", en "nieuwsgierigheid". Belangrijke redenen om cannabis niet te gebruiken, waren: "We hebben het niet nodig", "cannabis is gevaarlijk", "het is ongezond" (Melis, 2013).

Figuur 2.1 | Relatieve frequentie (%) van ooit, laatste jaar en regelmatig gebruik van cannabis bij studenten (12-18 jaar oud) in de Vlaamse Gemeenschap, 2000-2012

In de cross-nationale HBSC-studie van 2009/2010 had 17% van de 15-jarige meisjes en 23% van de jongens ooit cannabis gebruikt. In de Vlaamse Gemeenschap meldden respectievelijk 7% en 11% van de meisjes en de jongens cannabisgebruik in de laatste 30 dagen in vergelijking met 9% en 14% in de Franse Gemeenschap (WHO, 2012). De prevalentie van frequent gebruik van cannabis (> 40 keer) onder de 15-jarige Belgische meisjes en jongens werd in 2010 respectievelijk geschat op 2,0% en 4,9% (ter Bogt et al., 2014). Vergeleken

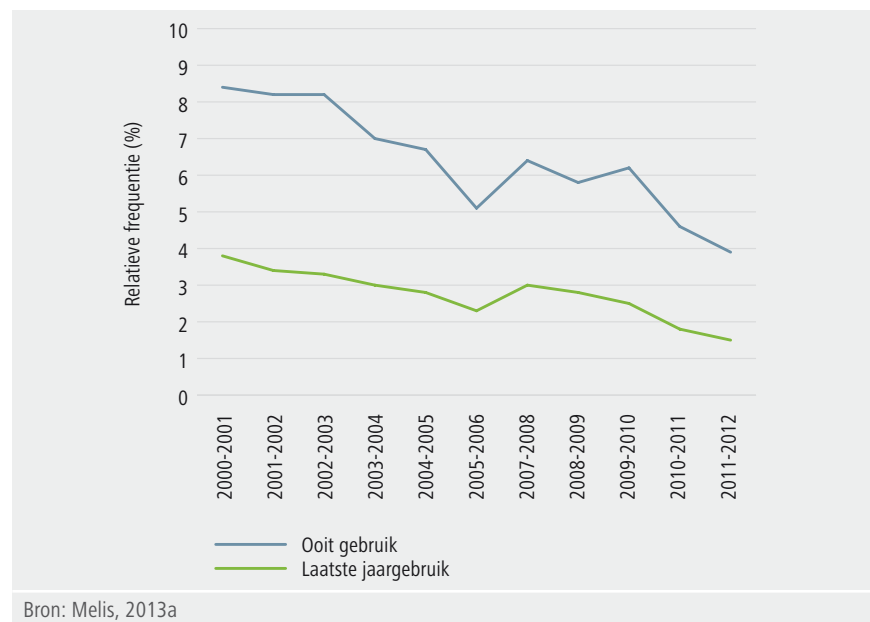
met de HBSC-studie van 2002 was er een daling in veelvuldig gebruik voor zowel meisjes als jongens. Maar de prevalentie van frequent gebruik van cannabis in 2010 is wel stabiel gebleven in vergelijking met de prevalentie van 2006. Deze trend is in overeenstemming met de trend in de VAD-Leerlingenbevraging.

3.1.2. Andere illegale psychoactieve stoffen

Resultaten van de VAD-Leerlingenbevraging 2011-2012 tonen aan dat het gebruik van andere illegale psychoactieve stoffen dan cannabis vrij beperkt was in de populatie van scholieren (Melis, 2013). In de hele schoolbevolking vermeldden alleen de oudere leerlingen dat ze ooit deze substanties hadden gebruikt: 4,4% van de 15-16-jarigen en 7,7% van de 17-18-jarigen. De hoogste levensprevalentie van de oudste scholieren (17-18 j.) van de Vlaamse Gemeenschap werd gerapporteerd voor ecstasy (3,8%), hallucinogenen (3,5%), amfetaminen (3,4%) en cocaïne (2,5%). Een levensprevalentie van heroïnegebruik werd gevonden bij slechts 0,4% van de oudste scholieren (Melis, 2013).

Voor de schooljaren 2007-2008 tot en met 2009-2010 werd een stabiele prevalentie van levensgebruik en laatstejaarsgebruik van andere psychoactieve stoffen dan cannabis waargenomen (Kinable, 2011). In vergelijking hiermee werd een geleidelijke daling vastgesteld in de Leerlingenbevragingen van 2010-2011 en 2011-2012 (zie figuur 2.2) (Melis, 2013).

Figuur 2.2 | Relatieve frequentie (%) van ooit en laatste jaargebruik van andere psychoactieve substanties dan cannabis bij studenten (12-18 jaar oud) in de Vlaamse Gemeenschap, 2000-2012

3.2. DRUGSGEBRUIK ONDER STUDENTEN AAN DE VLAAMSE UNIVERSITEITEN EN HOGESCHOLEN

De enquête “In hogere sferen?” (“In hogere sferen?”) is gebaseerd op de samenwerking van de onderzoeksgroep “Medische Sociologie en Gezondheidsbeleid” van de Universiteit Antwerpen, de onderzoeksgroep “Gezondheidsbevordering” van de Universiteit Gent, de Katholieke Universiteit Leuven, de Katholieke Hogeschool Limburg en de VAD. De derde versie van “In hogere sferen?” onderzocht het gebruik van psychoactieve stoffen bij studenten van de universiteiten en hogescholen in Antwerpen, Gent, Leuven en Limburg in 2013 (Rosiers et al., 2014). Deze deelnemende instellingen vertegenwoordigen 46,7% (N=107.126) van de totale Vlaamse studentenpopulatie, en 18,5% van de in aanmerking komende studenten (n=19.822) nam deel aan de enquête. Met een gestratificeerde steekproef op basis van instelling en geslacht werd een representatieve steekproef van 2.375 studenten geselecteerd. Van de representatieve steekproef was 55,0% vrouw. Dat is in overeenstemming met het genderevenwicht van de onderzochte studentenpopulatie. De gemiddelde leeftijd van de studenten was 21,2 jaar. Net zoals bij de enquêtes uitgevoerd in 2005 en 2009 was de enquête 2013 een web-based vragenlijst over het gebruik van (legale en illegale) psychoactieve stoffen, motieven en gevolgen van middelengebruik, geestelijke gezondheid, en contextuele aspecten van het middelengebruik (Rosiers et al., 2011; Van Hal et al., 2007).

3.2.1. Cannabis

Vier op de tien studenten meldden ooit cannabis gebruikt te hebben (39,6%; n=940) en een op de vijf had cannabis gebruikt in de afgelopen 12 maanden (22,0%; n=519). Deze resultaten zijn van dezelfde grootte als de waarden vermeld in de vorige enquête (2009) (43,0% ooitgebruikers en 22,9% laatstejaarsgebruikers van cannabis) en als de resultaten van de VAD-Leerlingenbevraging van 2011-2012 bij 17- tot 18-jarige scholieren (36,6% ooitgebruikers en 22,9% laatstejaarsgebruikers van cannabis). Mannelijke studenten hadden vaker cannabis gebruikt dan vrouwelijke studenten (respectievelijk 49,4% versus 31,6%). Van de ooit-gebruikers had 31,0% van de mannelijke studenten cannabis gebruikt in de afgelopen 12 maanden, in vergelijking met 14,7% van de vrouwelijke studenten.

Van de studenten die cannabis hadden gebruikt in de afgelopen 12 maanden, gebruikte ongeveer de helft het een keer of minder per maand tijdens het academiejaar. Eén op de vijf gebruikte het minstens een keer per week (voor meer details zie Tabel 2.1) en een op de 20 gebruikte het elke dag. Tijdens de vakantie was de frequentie van het dagelijkse gebruik iets hoger (6,3%) dan tijdens het academiejaar (5,3%) of de examenperiode (4,2%). Hoewel bijna alle cannabisgebruikers van de ‘afgelopen 12 maanden’ het gebruik tijdens de vakantie bevestigden, gebruikte bijna de helft van hen geen cannabis tijdens de examenperiode. Regelmatige gebruikers van cannabis waren vaker

mannen dan vrouwen. Het onderzoek toonde ook associaties tussen leeftijd en cannabisgebruik: een groter deel van de gebruikers van 'het afgelopen jaar' is te vinden bij de jongere studenten. Daarnaast was een jongere leeftijd voor de eerste keer cannabisgebruik geassocieerd met frequenter gebruik tijdens het academiejaar en de vakantieperiode.

Tabel 2.1 | Frequentie van cannabisgebruik (%) bij studenten van de Vlaamse Gemeenschap die in de laatste 12 maanden cannabis gebruikt hebben

	Totaal (N=519)			Mannen (N=327)			Vrouwen (N=192)		
	niet	<1x/ week	≥1x/ week	niet	<1x/ week	≥1x/ week	niet	<1x/ week	≥1x/ week
Tijds kader									
Academiejaar	10,5	68,8	20,7	7,8	64,6	27,6	15,0	75,7	9,3
Examenperiode	45,3	42,3	12,4	39,0	45,4	15,6	55,5	37,2	7,3
Vakantieperiode	4,3	72,2	23,5	3,2	66,2	30,6	6,2	81,9	11,9

Bron: Rosiers et al., 2014

3.2.2. Andere illegale psychoactieve stoffen

Naast het gebruik van cannabis evalueerde de derde editie van "In hogere sferen?" ook het gebruik van amfetaminen, ecstasy en cocaïne. Het aantal studenten dat een van deze substanties gebruikte, ligt beduidend lager dan het aantal cannabisgebruikers: ongeveer 5% ooit-gebruikers en 2,5% laatste 12-maandengebruikers voor elk van deze substanties (Rosiers et al., 2014). Deze aantallen zijn van dezelfde grootte als de aantallen in de tweede enquête in 2009 (Rosiers et al., 2011). De cijfers zijn ook van dezelfde grootte als bij de 17-18-jarige middelbare scholieren van de VAD-Leerlingenbevraging (Melis, 2013). De laatste 12-maandengebruikers gebruikten zelden amfetaminen, ecstasy of cocaïne op regelmatige basis (een keer per week of vaker) tijdens het academiejaar of de examenperiode. Maar tijdens de vakantie meldden ze vaker het regelmatige gebruik van deze stoffen (amfetamines 15,4%; ecstasy 10,1%; cocaïne 6,9%). Van zij die de in de laatste 12 maanden iets gebruikt hadden, meldde 3,8% van de amfetaminegebruikers en ook 1,5% van de gebruikers van ecstasy een dagelijks gebruik in de examenperiode. Niemand meldde dagelijks gebruik tijdens het academiejaar of de vakanties. Dagelijks gebruik van de laatste 12-maandengebruikers van cocaïne daarentegen werd enkel gemeld tijdens de zomervakantie (2,3%). Mannelijke studenten rapporteerden meer ooit-gebruik en laatste 12-maandengebruik van amfetaminen, ecstasy en cocaïne dan vrouwelijke studenten. Oudere studenten meldden minder ecstasygebruik in de laatste 12 maanden.

3.2.3. Mentaal welzijn en illegaal middelengebruik

Het welbevinden werd gemeten met de General Health Questionnaire (GHQ-12) met vier vragen over angst- en depressiesymptomen, twee vragen over zelfvertrouwen en zes vragen over sociaal functioneren (Vanheule and Bogaerts, 2005). Een hogere GHQ-12-score (meer psychische problemen) was geassocieerd met een hogere DAST-10-score (problemen met betrekking tot gebruik van andere illegale middelen dan cannabis). Bijgevolg werden angst- en depressiesymptomen geassocieerd met meer problemen in verband met het gebruik van cannabis en andere illegale middelen. Minder zelfvertrouwen werd geassocieerd met problemen in verband met gebruik van andere illegale middelen dan cannabis.

3.2.4. Contextuele factoren van illegaal gebruik van psychoactieve stoffen

In de derde editie van de enquête "In hogere sferen?" woonde de helft van de studenten in een studentenkamer, 40% in hun ouderlijk huis en 10% woonde zelfstandig. De laatste groep rapporteerde meer cannabisgebruik (54,7%) in vergelijking met studenten op kamers (39,5%) of thuis (36,6%). Hetzelfde patroon van meer middelengebruik onder zelfstandig wonende studenten werd waargenomen voor de andere illegale psychoactieve stoffen. De levensomstandigheden hielden echter geen verband met de frequentie van het middelengebruik of met de problemen in verband met het gebruik van illegale psychoactieve stoffen.

Bovendien meldde het onderzoek geen enkel verband tussen de frequentie van het gebruik van illegale psychoactieve stoffen en het lidmaatschap of de leiding van een vereniging voor studenten of een sportclub.

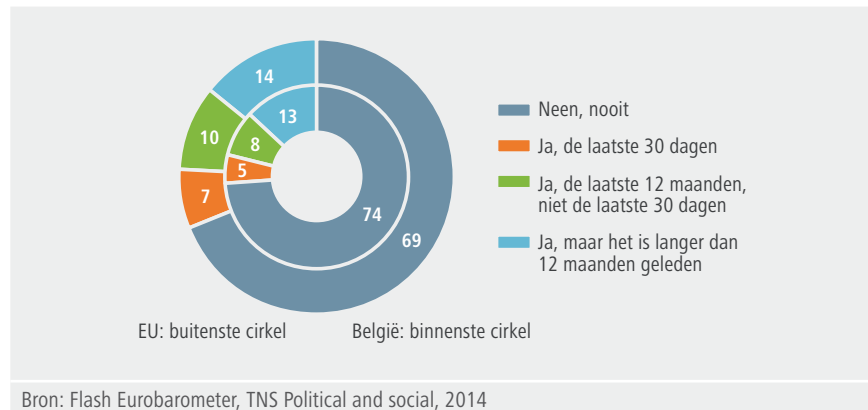
3.3. EUROPESE STUDIE OVER JONGEREN EN DRUGS

In juni 2014 voerde de TNS Political and Social Network (Tayler Nelson Sofres) van de Europese Unie de Flash Eurobarometer-enquête "Jongeren en drugs" uit in de 28 lidstaten. Dat gebeurde op verzoek van de Europese Commissie, Directoraat-generaal Justitie. Deze thematische Flash Eurobarometer is ook uitgevoerd in 2002, 2004, 2008 en 2011 (TNS Political and social, 2014). Ongeveer 13.000 respondenten van 15-24 jaar uit verschillende sociale en demografische groepen werden telefonisch geïnterviewd (vaste en mobiele telefoon) in hun moedertaal. Het basisontwerp dat in alle landen werd toegepast, is een multi-stage willekeurige methode die rekening houdt met de regio en de verstedelijking. In België werden 500 jonge respondenten geïnterviewd.

In totaal meldde 13% van de deelnemers in België dat hij of zij cannabis had gebruikt in de laatste 12 maanden (Figuur 2.3) in vergelijking met 17% in de EU. 5% van de Belgische deelnemers meldde het gebruik van cannabis in de

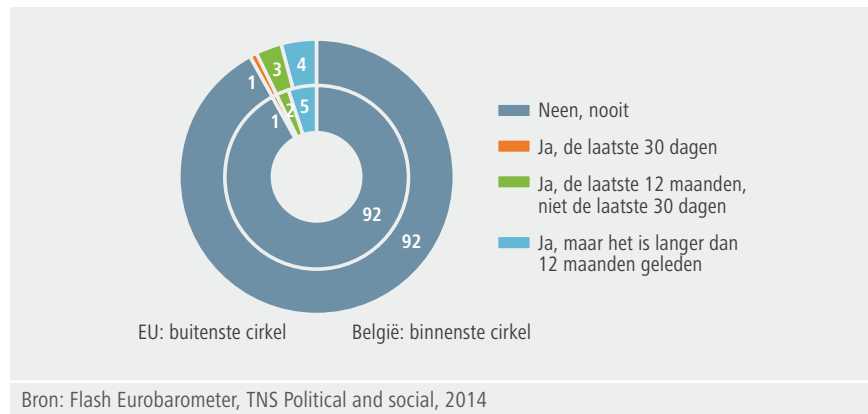
afgelopen 30 dagen (EU: 7%). In tegenstelling tot de algemene EU-trend waren de respondenten in België meer geneigd om te zeggen dat ze nooit cannabis hadden geprobeerd (74%) in vergelijking met de Flash Eurobarometer 2011 (België: 71%). Het aantal cannabisgebruikers in dit onderzoek is beduidend lager dan de resultaten uit de gepresenteerde school- en studentenenquêtes. Dit kan een weerspiegeling zijn van de verschillende designs en selectiebias. In België meldde 59% dat het “gemakkelijk” zou zijn om binnen de 24 uur cannabis te verkrijgen (EU: 58%) en ongeveer 61% oordeelde dat cannabis moet blijven worden verboden (EU: 53%) (TNS Political and social, 2014).

Figuur 2.3 | Proportie (%) 15-24 jarige jongeren die het gebruik van cannabis rapporteren, 2014

De overgrote meerderheid (92%) van de respondenten in België heeft nooit nieuwe psychoactieve stoffen (NPS) geprobeerd. Dat is hetzelfde als het gemiddelde in de EU (92%). Slechts 1% had NPS gebruikt in de laatste 30 dagen, 3% in de afgelopen 12 maanden, en 5% meer dan 12 maanden geleden (Figuur 2.4). Het aantal ooit-gebruikers is in België echter gestegen met 4% tegenover de Flash barometer 2011. Van de laatste 12-maandengebruikers kreeg of kocht 87% NPS van een vriend, terwijl respectievelijk 35% en 30% meldde het middel te hebben gekocht van een drugsdealer of in een gespecialiseerde winkel. Slechts 3% gaf aan het middel online te hebben gekocht. Alle laatste 12-maandengebruikers hebben gemeld dat ze NPS met hun vrienden gebruikten, en 76% gebruikte het op een feest of evenement. Van alle respondenten meldde 34% via de media informatie te hebben gekregen over de effecten en risico's van NPS, terwijl 36% deze informatie op het internet had gevonden. Respectievelijk 29% en 21% zegden informatie te hebben gekregen via een schoolpreventieprogramma of van vrienden, en 19% zegde helemaal geen informatie te hebben gekregen. Een grote meerderheid is van mening dat regelmatig gebruik van NPS een hoog risico inhoudt voor de gezondheid (87%).

Figuur 2.4 | Proportie (%) 15-24 jarige jongeren die het gebruik van NPS rapporteren, 2014

4. DRUGSGEBRUIK IN GERICHTE GROEPEN / SETTINGS OP NATIONAAL EN LOKAAL NIVEAU

4.1. DRUGSGEBRUIK IN RECREATIONELE SETTINGS IN BELGIË

Verschillende recente rapporten van Belgische enquêtes bij studenten (Kinable, 2010; Lombaert, 2011; Rosiers et al., 2011) wezen op het feit dat recreatieve en uitgaansgelegenheden (bv. pubs, clubs, fuiven) de milieus bij uitstek zijn waar verboden stoffen worden gebruikt. Hoewel de kloof in gewoonten van drugsgebruik tussen muzikliefhebbers en niet-liefhebbers van muziek kleiner is geworden, zijn dancemuzikliefhebbers meer geneigd om (vaak) illegale drugs te gebruiken (Van Havere et al., 2011; Van Havere et al., 2012). De (patronen van) het gebruik van psychoactieve stoffen en de kenmerken van de gebruikers in deze milieus worden in de Vlaamse en de Franse Gemeenschap dan ook regelmatig gecontroleerd door het VAD-onderzoek in de uitgaansmilieus en het project "Partywise Uitgaansonderzoek" ("Drogues Risquer Moins"), gecoördineerd door Modus Vivendi (Hogge and Denoiseux, 2014). De methodologische aanpak van deze controles verschilt beduidend en werd uitvoerig beschreven in het vorige Belgische jaarlijkse drugsrapport (van Bussel, J. C. H. and Antoine, J., 2012). In de voorgaande jaren schommelde de prevalentie van middelengebruik in beide Gemeenschappen enigszins. Veranderingen in de dekking van het aantal, het type en de locatie van rekrutering kunnen deze schommeling hebben veroorzaakt, vooral in de Franse Gemeenschap (Rwubu and Hogge, 2013).

Voor 2013 waren gegevens beschikbaar via het project “Drogues Risquer Moins” in de Franse Gemeenschap. Het volgende VAD-onderzoek in het uitgaansmilieu is gepland voor het jaar 2015. “Partywise Uitgaansonderzoek” is een gezamenlijke actie van meer dan 30 schadebeperkende en preventieve organisaties die actief zijn in de recreatieve settings (Hogge and Denoiseux, 2014). Professionals en peers geven informatie en advies aan gebruikers en aan diegenen die geïnteresseerd zijn. De belangrijkste doelstelling van de bijbehorende enquête (papieren vragenlijst; in 2013 N=1.653, gemiddelde leeftijd is 23,1 jaar oud) is nagaan of de schadebeperkende activiteiten (harm reduction) in overeenstemming zijn met de doelgroep. Daarom is de enquête niet representatief voor de hele party scene. De gegevens zijn dus niet te interpreteren als prevalentiegegevens omdat er geen samplingmethode is (Hogge and Denoiseux, 2014). De resultaten kunnen worden geïnterpreteerd als een eerste indicatie van specifieke (nieuwe) problemen van middelengebruik in de doelgroep. Als gevolg van wijzigingen in de vragen in de 2013-enquête zijn de resultaten van de vorige maand en het vorige jaar over het gebruik van illegale stoffen niet langer beschikbaar. In plaats daarvan werden de deelnemers ondervraagd over hun gewoonlijke middelengebruik in het uitgaansleven.

Cannabis is verreweg de meest gebruikte illegale psychoactieve stof in de recreatieve settings in de Franse Gemeenschap. In 2013 heeft 66% van de feestgangers soms of vaak een illegale drug gebruikt tijdens uitgaansfeesten; meer specifiek had 53,3% soms of vaak cannabis gebruikt, gevolgd door amfetaminen (27,1%), cocaïne (24,2%), hallucinogene paddestoelen (23,5%) en ecstasy (23,5%). Bovendien gaf 13,7% en 11,4% van de respondenten aan soms of vaak respectievelijk ketamine en NPS (in deze vragenlijst ‘research chemicals’ genoemd) te gebruiken tijdens uitgaansgelegenheden (Hogge and Denoiseux, 2014). Van alle bezoekers van uitgaansfeesten meldde 44,1% het gebruik van illegale drugs tijdens het event. 36,0% van de respondenten had tijdens het event cannabis gebruikt, gevolgd door amfetaminen (12,5%), ecstasy (8,5%) en cocaïne (6,8%) (Hogge and Denoiseux, 2014). Bovendien meldde 4,2% van de bezoekers het gebruik van ketamine tijdens het event en had 2,5% NPS gebruikt.

Ten slotte startte de Global Drug Survey 2014 in november 2013 haar jaarlijkse drugsonderzoek, waaraan ook België deelnam. Dat project werd gecoördineerd door de Associatie Universiteit en Hogescholen Gent (Vanderplasschen, 2014). Wereldwijd namen 80.000 mensen deel in 18 verschillende landen. In België vulden ongeveer 2.670 personen de online enquête in over drugsgebruik. Het is belangrijk te benadrukken dat een dergelijke vorm van onderzoek niet representatief is voor de Belgische bevolking, omdat is gebleken dat het een oververtegenwoordiging van drugsgebruikers bevatte door het feit dat de respondenten zelfgeselecteerd zijn (geen samplingmethode). Twee derde van de Belgische deelnemers was man en de gemiddelde leeftijd was ongeveer 27 jaar. Drie kwart had momenteel een baan of was nog student, 23% was

werkloos. Twee derde bezocht minstens één keer per maand een club of disco. Ook had twee derde in het afgelopen jaar ten minste één illegale stof gebruikt, terwijl 52% in de laatste maand een stof had gebruikt. Cannabis was het meest gebruikte middel (42%). Van de cannabisgebruikers had de helft het meer dan 50 keer gebruikt in de afgelopen 12 maanden. Ongeveer 30% van de cannabisgebruikers zou minder cannabis willen gebruiken. Andere regelmatig gebruikte drugs zijn ecstasy (23,5%) en cocaïne (20%). Speed (8%) en ketamine (6,5%) waren minder courant. Ongeveer 4,5% van de Belgische respondenten gaf aan in de afgelopen 12 maanden NPS te hebben gebruikt ten opzichte van 5,3% van alle Global Drug Survey-respondenten. Drugs kopen via het internet komt minder vaak voor (7% van de Belgische deelnemers) in vergelijking met andere landen (bv. 22% in het VK), maar het aantal is de afgelopen jaren gestegen (Winstock, 2014). We moeten opmerken dat de steekproeven uit de verschillende landen sterk variëren in een aantal aspecten, waaronder gemiddelde leeftijd en betrokkenheid bij het nachtleven. Daarom is voorzichtigheid geboden bij het vergelijken van gegevens tussen de landen.

5. CONCLUSIE

Voor dit rapport zijn de resultaten van de laatste algemene bevolkingsenquête (BHIS 2013) nog niet beschikbaar. Ze zullen in worden besproken in het Belgisch nationaal drugsrapport van 2015. In het algemeen merken we dat de bevolkings- en/of de schoolenquêtes meestal moeite hebben om gemarginaliseerde mensen te bereiken. Daardoor zullen “harde” of “zware” drugsgebruikers vaak niet worden opgenomen. Deze enquêtes geven ons wat informatie over de meest voorkomende vormen van middelengebruik, maar zijn niet geschikt om middelengebruik met een hoog risico te bestuderen, zoals het injecteren van drugs (voor een beschrijving van drugsgebruik met een hoog risico zie hoofdstuk 4) of het gebruik van minder voorkomende middelen in de algemene populatie (bv. heroïne).

De regionale enquêtes onder studenten van het middelbaar en hoger onderwijs in het Vlaamse Gewest stelden dat het gebruik van cannabis in 2006 is gedaald en sindsdien stabiel bleef. Ongeveer een vijfde van de 17-18-jarigen (21,1%) en van de universiteits-(hogeschool-) studenten (22,0%) gebruikte cannabis in de laatste 12 maanden voorafgaand aan de enquête. “Regelmatig gebruik” van cannabis onder 12-18-jarige scholieren was beperkt tot 2,6% van de onderzochte populatie. Het gebruik van cannabis onder universiteits- en hogeschoolstudenten is zeer tijdsgebonden. Ongeveer de helft van de laatste 12-maandengebruikers van cannabis heeft geen cannabis gebruikt tijdens de examenperiode, maar bijna alle studenten van de laatste 12-maandengebruikersgroep van cannabis heeft het gebruikt tijdens de vakantie.

De sinds 2006 dalende trend in de prevalentie van cannabisgebruik onder jongeren is ook waargenomen in andere Europese landen, zoals Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Spanje (EMCDDA, 2014). De resultaten van de Flash Eurobarometer 2014 toonden ook een lichte daling in de prevalentie van cannabisgebruik in vergelijking met 2011. Daarom wachten we met grote belangstelling op de resultaten van de laatste HBSC 2013/14, de toekomstige VLASPAD 2015 en hun conclusies op deze geobserveerde cannabistrends. Op de meeting van deskundigen van de laatste General Population Survey (GPS) die georganiseerd werd door het EMCDDA (juni 2014), werd in een mondelinge presentatie van het Spaanse nationale focal point (GPS-expert Alvarez Elena) een correlatie gesuggereerd tussen de risicoperceptie van cannabisgebruik en de prevalentie van cannabisgebruik bij jongeren. In perioden van hogere risicoperceptie daalde de prevalentie van cannabisgebruik en vice versa. Daarnaast werd in de mondelinge presentatie van het Franse nationale focal point (GPS-expert Spilka Stanislas) een correlatie gesuggereerd tussen de beginleeftijd van roken en van cannabisgebruik. In Frankrijk zijn er geen belangrijke wetwijzigingen met betrekking tot het gebruik van cannabis, maar toen de anti-tabaksinspanningen werden verhoogd, steeg de beginleeftijd van roken en ook de beginleeftijd van cannabisgebruik. De VAD-Leerlingenbevraging beschrijft ook een geleidelijke afname van roken bij jongeren in de afgelopen 10 jaar. Grondiger onderzoek naar de mechanismen van het begin van drugsgebruik is momenteel echter niet beschikbaar in België.

De enquêtes in scholen en universiteiten (hogescholen) suggereerden ook dat het gebruik van andere illegale psychoactieve stoffen dan cannabis beperkt is (ongeveer 1,5 tot 2,5% laatste 12 maandengebruikers van amfetaminen, ecstasy en cocaïne). Een kleine groep studenten in het hoger onderwijs meldde een dagelijks gebruik van amfetaminen en ecstasy tijdens de examenperiode. Vooral dat laatste is nogal verrassend omdat het niet alleen een centraal stimulerend effect heeft zoals amfetaminen, maar ook een hallucinogeen effect dat steeds sterker wordt bij herhaald en langdurig gebruik. Hoewel het gebruik van NPS in België nog steeds beperkt lijkt op basis van de resultaten van de Flash Eurobarometer 2014 en de Global Drug Survey, is waakzaamheid geboden aangezien de laatste 3 jaar een toename van het gebruik van deze middelen is gemeld.

Observationele gegevens van de party scene (Franse Gemeenschap) suggereren dat het gebruik van illegale middelen veel vaker voorkomt in dit milieu. Feestgangers meldden het vaakst het gebruik van cannabis tijdens een event (33%), gevolgd door amfetaminen (12,5%), ecstasy (8,5%) en cocaïne (6,8%). We merken ook dat 4,2% en 2,5% van de respondenten het gebruik aangaf van respectievelijk ketamine en NPS tijdens een event. Als ketamine en andere NPS onder feestgangers aan populariteit winnen, moet worden overwogen om alle vragenlijsten over middelen te actualiseren met deze stoffen, zodat dit fenomeen beter kan worden gevolgd.

Aangezien in België geen terugkerende algemene bevolkingsenquête bestaat die specifiek over drugs en drugsverslaving handelt, zijn alle gegevens cross-sectioneel met behulp van verschillende steekproeven en methoden. Daarom zijn deze gegevens moeilijk onderling vergelijkbaar en is het formuleren van algemene conclusies niet eenvoudig. Vanwege de verschillende tijds- en prioriteitschema's in de verschillende Gemeenschappen is het ook moeilijk om altijd een goed nationaal overzicht te voorzien. In een Europese context is België één van de weinige landen die nog niet systematisch nationale prevalentiegegevens verzamelt over alle vormen van drugsgebruik (Decorte et al., 2009). Omdat het de basis vormt voor andere onderzoeks- en beleidsacties op het vlak van drugs en drugsverslaving, hoort onderzoek naar dit soort informatie prioriteit te krijgen.

Dankbetuiging

De auteurs willen graag Mevr. De Donder, Mevr. Melis, M. Laudens, M. Rosiers, Mevr. Casero, dr. Hogge, Prof. dr. Decorte, Prof. dr. Van Hal, M. Martens en Mevr. Huard bedanken voor hun bijdrage tot de datacollectie en de waardevolle feedback die we hebben gekregen.

BIBLIOGRAFIE

- Anderson, P., Møller, L., & Galea, G., 2012. *Alcohol in the European Union, consumption, harm and policy approaches*, Denmark: WHO Regional Office for Europe.
- ASL, 2014. *Präventionsmaterial*. [Online] Arbeitsgemeinschaft für suchtvorbeugung und lebenbewältigung (ASL). Available at: <<http://www.asl-eupen.be/praeventionsmaterial-1>> [Accessed 18-9-2014].
- ASL, 2014. *Tätigkeitsbericht 2013 Arbeitsgemeinschaft für Suchtvorbeugung und Lebensbewältigung*, Eupen: ASL.
- Backmund, M., Meyer, K., Von, Z.M., & Eichenlaub, D., 2001. Treatment of hepatitis C infection in injection drug users. *Hepatology*, 34,(1), pp.188-193.
- Baeten, I., Bernaert, I., Claessens, J., De Paepe, N., & Raskin, K., 2009. *Individueel screeningsinstrumentervaringen met middelengebruik voor jongeren*, Brussel: VAD.
- Baeten, I., Bernaert, I., De Paepe, N., and Degryse, B., 2013. *Crush: werken met jongeren rond relaties, alcohol en cannabis*. [Online] VAD. Available at: <http://www.vad.be/media/1578812/vad_crush_a4_printversie.pdf> [Accessed 8-10-2014].
- Bekkering, G.E., Aertgeerts, B., Asueta-Lorente, J.-F., Autrique, M., Goossens, M., Smets, K., van Bussel, J.C.H., Vanderplasschen, W., Van Royen, P., Hannes, K., & for the ADAPTE-youth project group, 2014. Practitioner review: Evidence-based practice guidelines on alcohol and drug misuse among adolescents: a systematic review. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55,(1), pp.3-21.
- Belgian Research Aids&HIV Consortium, 2013. *HIV-Plan 2014-2017*. [Online] Belgian Research Aids&HIV Consortium. Available at: <<http://www.breach-hiv.be/media/docs/HIVPlan/NationalPlanDutch.pdf>> [Accessed 16-5-2014].
- Blancaert, P., Van Amsterdam, J., Brunt, T., Van den Berg, J., Van Durme, F., Maudens, K., & Van Bussel, J., 2013. 4-Méthylamphétamine: a health threat for recreational amphetamines users. *Journal of Psychopharmacology*, 27,(9), pp.817-822.
- Bohnert, A.S.B., Tracy, M., & Galea, S., 2012. Characteristics of drug users who witness many overdoses: Implications for overdose prevention. *Drug and Alcohol Dependence*, 120,(1-3), pp.168-173.
- Bollaerts, K., Aerts, M., & Sasse, A., 2013. Improved benchmark-multiplier method to estimate the prevalence of ever-injecting drug use in Belgium, 2000-10. *Archives of Public Health*, 71,(1), pp.10.
- Bruffaerts, R., Vanderplasschen, W., Van Hal, G., & Demyttenaere, K., 2010. *Crisisopvang voor middelengebruikers in België: een formele evaluatie en aanbevelingen voor een duurzaam beleid - De Evaluatie van Crisis en Case Management (ECCAM) - studie*
- Burssens, D., 2012. Bemiddeling in strafzaken. Een blik op de praktijk vanuit SIPAR, de databank van de justitiehuizen. *Panopticon Libri*, 2012,(5), pp.113-144.
- Centre bruxellois de promotion de la santé, 2013. *Evaluation du label quality nights auprès du public en Région de Bruxelles-Capitale*, Bruxelles : Eurotox.
- Cid, J., 2009. Is imprisonment criminogenic? A comparative study of recidivism rates between prison and suspended prison sanctions. *European Journal of Criminology*, 6,(6), pp.459-480.
- College van procureurs-generaal, 2013. *Jaarstatistiek van het Openbaar Ministerie. Opsporing en vervolging van strafzaken door de parketten van de rechtbanken van eerste aanleg*. [Online] Gegevensbank van het College van procureurs-generaal: Statistisch analisten. Available at: <http://www.just.fgov.be/statistique_parquets/start/n/home.html> [Accessed 3-10-2014].

Colman, C, De Ruyver, B., Vander Laenen, F., Vanderplasschen, W., Broekaert, E., De Keulenaer, S., and Thomaes, S., 2011. *De drugbehandelingskamer: een andere manier van afhandelen. Het proefproject geëvalueerd*. Antwerpen: Maklu.

Commission of the European Union. 2012. EU Drugs Strategy 2013-2020. p.9 C402/01. 29-12-2012.

Cornelis, E., 2013. *Persuasive effects of two-sided social marketing messages*, Leuven: KULeuven.

Cornish, R., Strang, J., Vickerman, P., & Hickman, M., 2010. Risk of death during and after opiate substitution treatment in primary care: prospective observational study in UK General Practice Research Database. *British Medical Journal*, 2010,(341), pp.c5475.

CPAS de la ville de Bruxelles, 2014. *Le service d'accompagnement psychosocial*. [Online] Available at: <<http://www.cpasbru.irisnet.be/fr/?ID=19>> [Accessed 29-9-2014].

Crawford, S. & Bath, N., 2013. Peer support models for people with history of injecting drug use undertaking assessment and treatment for hepatitis C virus infection. *Clinical infectious diseases*, 57,(S2), pp.S75-9.

De Boyser, K., Linchet, S., Van Dijck, L., Casman, M. T., Dierckx, D., & Vranken, J., 2010. *Onderzoek naar de OCMW-hulpverlening van dak- en thuislozen*, Brussel: POD Maatschappelijke integratie.

De druglijn, 2014. *Aan de slag*. [Online] VAD. Available at: <<http://www.druglijn.be/aan-de-slag.aspx>> [Accessed 8-10-2014].

De druglijn, 2014. *Student zijn en cannabis*. [Online] VAD. Available at: <<http://www.druglijn.be/omgaan-met-drugs/studenten/student-zijn--cannabis.aspx>> [Accessed 8-10-2014].

De Hert, M., Roos, K., Gillain, B., Detraux, J., Smeets, K., van Werde, D., & Peuskens, J., 2010. Dual diagnosis among schizophrenic patients in Belgian psychiatric services: Prevalence and available treatment. *Acta Psychiatrica Belgica*, 110,(2), pp.43-50.

De Keulenaer, S. & Thomaes, S., 2013, "De uitkomst van de Gentse drugbehandelingskamer rond recidive," In *Het pilootproject drugbehandelingskamer te Gent: een uitkomstenevaluatie*, F. V. W. Vander Laenen et al., eds., Gent: Academia Press, pp. 185-228.

De Kiem, 2014. *Residentieel - Programma-aanbod*. [Online] Available at: <<http://www.dekiem.be/index.php/residentieel>> [Accessed 29-9-2014].

De Ruyver, B., Colman, C., & Vandam, L., 2008. Drugs en criminaliteit: bestaat het ene zonder het andere? *De orde van de dag*, 2008,(44), pp.7-12.

De Ruyver, B., Ponsaers, P., Lemaître, A., Macquet, C., De Wree, E., Hodeige, R., Pieters, T., Cammaert, F., & Sohler, C., 2007. *Effecten van alternatieve afhandeling voor druggebruikers*, Gent: Academia press.

De Ruyver, B., Vander Laneen, F., & Eelen, S., 2012, "The long road to an integral and integrated policy in Belgium," In *Reflections on the concept of coherence for a policy on psychoactive substances and beyond*, R. Muscat, B. Pike, & members of the Coherent Policy Expert Group, eds., Strassbourg: Council of Europe Publishing.

De Wree, E., De Ruyver, B., Verpoest, K., & Colman, C., 2008. All in favour? attitudes of stakeholders and drug users towards judicial alternatives. *European Journal on criminal policy and research*, 14,(2008), pp.431-440.

De Wree, E., Pauwels, L., Colman, C., & De Ruyver, B., 2009. Alternative sanctions for drug use: fruitless efforts or miracle solution? *Crime, Law and Social change*, 52,(2009), pp.513-525.

Decorte, T. & D'Huyvetter, E. 2014. *Lokale detailhandel in drugs in Antwerpen. Een exploratief onderzoek, drugmonitor 2012-2013* Antwerpen, Stedelijk Overleg Drugs Antwerpen.

- Decorte, T. & D'Huyvetter, E. 2014. *Lokale detailhandel in drugs in Antwerpen. Een exploratief onderzoek, drugmonitor 2012-2013* Antwerpen, Stedelijk Overleg Drugs Antwerpen.
- Decorte, T. & Paoli, L., 2014. *Cannabis production in Belgium. Assessment of the nature and harms, and implications for priority setting (CANMARKT) Summary*, Brussels: Belgian science policy.
- Decorte, T., 2014. Cannabis social clubs in Belgium: Organizational strengths and weaknesses, and threats to the model. *International Journal of Drug Policy*(0),
- Decorte, T., Mortelmans, D., Tieberghien, J., & De Moor, S. 2009. *Haalbaarheid van een repetitieve prevalentiestudie onder de algemene bevolking*. Gent.
- Decorte, T., Muys, M., & Slock, S. 2003. *Cannabis in Vlaanderen. Patronen van cannabisgebruik bij ervaren gebruikers*. Leuven: Acco.
- Decorte, T., Stoffels, I., Leuridan, E., Van Damme P., & Van Hal, G., 2011. *Middelengebruik onder sekswerkers in België: een kwantitatieve en kwalitatieve studie in vijf sectoren van de seksindustrie.*, Gent: Academia Press.
- Defillet, T., 2012. *Juridische handvatten beroepsgeheim voor hulpverleners.*, Brussel: VAD.
- Degenhardt, L., Larney, s., Randall, D., Burns, L., & Hall, W., 2014. Causes of death in a cohort treated for opioid dependence between 1985 and 2005. *Addiction*, 109,(1), pp.90-99.
- Demarest, S., Tafforeau, J., Van Oyen, H., & et al., 2001. *Health Interview Survey 2001: Protocol for the sampling design*, Brussels: Scientific Institute of Public Health.
- Demarest, S., Van der Heyden, J., Charafeddine, R., Tafforeau, J., Van Oyen, H., & Van Hal, G., 2012. Socio-economic differences in participation of households in a Belgian national health survey. *European Journal of Public Health*, 23,(6), pp.981-985.
- Demaret, I., Litran, G., Magoga, C., Deblire, C., De Roubaix, J., Quertemont, E., Van Caillie, D., Dubois, N., Lemaître, A., & Anseu, M., 2013. *Projet TADAM - Rapport final 2007-2013*, Liège : Université de Liège.
- Deprez, N., Antoine, J., Asueta-Lorente, J. F., Bollaerts, K., Van der Linden, T., & Van Bussel, J., 2012. *Belgian national report on drugs 2011, new developments, trends and in-depth information on selected issues*, Brussels: Scientific Institute of Public Health.
- Devos, A., 2009, "Balans van het tienjarig bestaan van de justitiehuisen en perspectieven voor de komende jaren," In *10 jaar justitiehuisen: balans en perspectieven*, A. Devos, ed., Brussel: Federale overheidsdienst Justitie, pp. 13-44.
- Dienst voor strafrechtelijk beleid, 2013. *Dienst voor strafrechtelijk beleid: statistiek*. [Online] Available at: <http://www.dsb-spc.be/web/index.php?option=com_content&task=view&id=28&Itemid=47> [Accessed 3-10-2014].
- Edmonds, K., Sumnall, H., McVeigh, J., & Bellis, M. A., 2005. *Drug prevention among vulnerable young people*, Liverpool, UK: National Collaborating Centre for Drug Prevention.
- EMCDDA, 2003, "Social exclusion and reintegration," In *Annual report on the state of the drug problem in the European Union and Norway*, pp. 65-68.
- EMCDDA, 2010. *Trends in injecting drug use in Europe. Selected issue 2010*, Luxembourg, Publication office of the European union: EMCDDA.
- EMCDDA, 2013. *European Drug Report. Trends and developments, 2014*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- EMCDDA, 2014. *European Drug Report. Trends and developments. 2014*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Espace P, 2014. *Espace P.. vers une société "prostitution admise"*. [Online] Available at: <<http://www.espacep.be/>> [Accessed 29-9-2014].

Evenepoel, T., 2014. *Jaarverslag 2013 van de druglijn*. [Online] VAD. Available at: <http://www.druglijn.be/media/17359/jaarverslag_dl_2013.pdf> [Accessed 8-10-2014].

Favresse, D. & de Smet, P. 2008. *Tabac, alcool, drogues et multimédias chez les jeunes en Communauté française, résultats de l'enquête HBSC 2006*. Bruxelles, ULB-SIPES.

Federale Politie - CGOP / Beleidsgegevens, 2013. *Politionele criminaliteitsstatistieken, België, 2000-2013*. [Online] Available at: <http://www.polfed-fedpol.be/crim/crim_statistieken/2013_trim4/pdf/nationaal/rapport_2013_trim4_nat_belgie_nl.pdf> [Accessed 3-10-2014].

Fédito Bruxelles, FEIAT, and CLDB, 2014. *Mémorandum*. [Online] Fédito Bruxelles ; FEIAT ; CLDB. Available at: <http://www.feditobxl.be/files/documents/2014/doc_36.pdf?CFID=6926821&CFTOKEN=651797aad04635f3-842BB75C-045B-144E-E142D5807E3B7937&jsessionid=843036bad2186ed20c8d25344038407a1b4c> [Accessed 1-10-2014].

Ferri, M., Allara, E., Bo, A. G. A., & Faggiano, F., 2013. *Media campaigns for the prevention of illicit drug use in young people*, London: The cochrane collaboration.

Fountain, J., Hartnoll, R., Olszewski, D., and Vicente, J., 2000. *Understanding and responding to drug use: the role of qualitative research*. Belgium : Office for Official Publications of the European Communities.

FPS Economy, 2014. *Statistics Belgium* (be.STAT). [Online] Available at: <http://statbel.fgov.be/fr/statistiques/webinterface/beSTAT_home/> [Accessed 29-9-2014].

FPS Justitie, 2014. *Bemiddeling in strafzaken*. [Online] FOD Justitie. Available at: <http://justitie.belgium.be/nl/binaries/BemiddelingStrafzakenNL_tcm265-138422.pdf> [Accessed 10-10-2014].

FPS Justitie., 2014. *Substitutie in de gevangenissen*.

Free Clinic, 2014. *Activering harde kern druggebruikers Atheneumbuurt*. [Online] Available at: <<http://free-clinic.be/free-clinic/activering/>> [Accessed 29-9-2014].

Free Clinic, 2014. *Buro Aktief - Sociale activering door samen korte opdrachten uit te voeren*. [Online] Available at: <<http://free-clinic.be/free-clinic/buro-atief/>> [Accessed 29-9-2014].

Freiburger, T.L. & Iannacchione, B.M., 2011. An examination of the effect of imprisonment on recidivism. *Criminal justice studies*, 24,(4), pp.369-379.

Gisle, L., 2010, "Het gebruik van illegale drugs," In *Gezondheidsenquête België, 2008. Rapport II - Leefstijl en Preventie*, vol. 2010 L. Gisle et al., eds., Brussel: Operationele Directie Volksgezondheid en surveillance - Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid, pp. 307-384.

Gisle, L., 2010, "L'usage des drogues illicites," In *Enquête de santé, 2008. Rapport II - Style de Vie et Prévention*, vol. 2010 L. Gisle et al., eds., Bruxelles : Direction Opérationnelle Santé publique et surveillance. Institut Scientifique de Santé Publique, pp. 307-384.

Godin, I., Decant, P., de Smet, P., Favresse, D., & Moreau, N., 2011. *Health behaviour in School-Aged Children 2010*. Lifetime, last 12 months and last 30 days prevalence tables., Brussels: ULB.

Godin, I., Decant, P., Moreau, N., de Smet, P., & Boutsen, M. 2008. *La santé des jeunes en en Communauté française de Belgique, résultats de l'enquête HBSC 2006*. Bruxelles, ULB-SIPES.

Goessens, M., 2014. *Rapport d'activité 2013 - asbl Transit*

- Hannes, K., van Bussel, J. C. H., Aertgeerts, B., Vanderplasschen, W., Van Royen, P., and Geirnaert, M., 2011. *Adapting best practice guidelines for the detection, prevention and treatment of substance abuse in children and youngsters to a local Belgian context (ADAPT_YOUTH)*. [Online] Belgian Science Policy. Available at: <<http://www.belspo.be/belspo/fedra/proj.asp?|=en&COD=DR/59>> [Accessed 11-8-2014].
- Hannes, K., van Bussel, J. C. H., Aertgeerts, B., Vanderplasschen, W., Van Royen, P., and Geirnaert, M., 2013. *Adapting best practice guidelines for prevention, screening and treatment of substance misuse in adolescents to the Belgian context (ADAPTE-youth)*, Final unpublished report.
- Hardy, T. & Snowden, M., 2010. Family impact of imprisonment and the community specialist practitioner. *Community practitioner*, 83,(10), pp.21-24.
- Hels, T., Lyckegaard, A., Simonsen, K.W., Steentoft, A., & Bernhoft, I.M., 2013. *Risk of severe driver injury by driving with psychoactive substances. Accident analysis and prevention*, 59,(2013), pp.346-356.
- Henkel, D., 2011. Unemployment and Substance Use: a review of the literature (1990-2010). *Current Drug Abuse Reviews*, 4, pp.4-27.
- Hogge, M. & Denoiseux, D., 2014. *L'usage de drogues en Fédération Wallonie-Bruxelles. Rapport 2013-2014*. Eurotox ASBL.
- Housing First Belgium, 2014. *Mise en place de l'expérimentation Housing First Belgium*. Septembre 2013 - Février 2014
- Houwing, S., Legrand, S.A., Mathijssen, R., Hagenzieker, M., Verstraete, A.G., & Brookhuis, K., 2012. Prevalence of psychoactive substances in dutch and belgian traffic. *Journal of studies on alcohol or drugs*, 73,(6), pp.951-960.
- Hublet, A., De Bacquer, D., Valimaa, R., Godeau, E., Schmid, H., Rahav, G., & Maes, L., 2006. Smoking trends among adolescents from 1990 to 2002 in ten European countries and Canada. *BMC.Public Health*, 6, pp.280.
- Interministeriële Conferentie Drugs, 2010. *Een global en geïntegreerd drugsbeleid voor België. Gemeenschappelijke verklaring van de interministeriële Conferentie Drugs*. [Online] Available at: <http://health.belgium.be/eportal/Healthcare/Consultativebodies/Interministerialconferences/Drugs/18038733#VDKQq_mSyQs> [Accessed 6-10-2014].
- Jackson, L.A., McWilliams, S., Martin, F., Dingwell, J., Dykeman, M., Gahagan, J., & Karabanow, J., 2014. Key challenges in providing services to people who use drugs: The perspectives of people working in emergency departments and shelters in Atlantic Canada. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 21,(3), pp.244-253.
- James, R. K., Gilliland, B. E., and James, L., 2013. *Crisis intervention strategies*. Belmont: Brooks/Cole, Cengage Learning.
- Kinable, H., 2010. *VAD-leerlingenbevraging in het kader van een drugbeleid op school. Syntheserapport schooljaar 2008-2009*, Brussels: VAD.
- Kinable, H., 2011. *VAD-leerlingenbevraging in het kader van een drugbeleid op school. Syntheserapport schooljaar 2009-2010*, Brussels: VAD.
- La Trace asbl, 2014. *Centre d'accueil et d'accompagnement psycho-social par le sport-aventure*. [Online] Available at: <<http://www.latrace.be/>> [Accessed 29-9-2014].
- Lambrecht, P. & Andries, C., 2013. *Het Vlaamse Schoolonderzoeksproject naar alcohol en andere drugs - VLASPAD 2010. EMCDDA ST2*, Brussels: VUB.

- Lambrecht, P., Andries, C., Engels, T., Senterre, C., Piette, D., & De Smedt, P., 2004. *ESPAD03: Outline for Belgian Report 2. Results Belgium 2003.*, Brussel: Vrije Universiteit Brussel.
- Larimer, M.E., Malone, D.K., Garner, M.D., Atkins, D.C., Burlingham, B., Lonczak, H.S., Tanzer, K., Ginzler, J., Clifasefi, S.L., Hobson, W.G., & Marlatt, G.A., 2009. Health care and public service use and costs before and after provision of housing for chronically homeless persons with severe alcohol problems. *Journal of the American Medical Association*, 301,(13), pp.1349-1357.
- Larmuseau, C., Moens, O., Steenhuyzen, S., Bernaert, I., and Lambrechts, M-C., 2013. *Verslag van de indicatoren meting 2012 van het gezondheidsbeleid in Vlaamse scholen.* [Online] Vlaams instituut voor gezondheids promotie en ziektepreventie. Available at: <<http://www.vigez.be/uploads/document/enbank/32e75b2e2f0f28d2d876cad6f295f083.pdf>> [Accessed 8-10-2014].
- Laudens, F., 2013. *Drugpreventie bij jongeren uit etnisch-culturele minderheden. Draaiboek voor het uitvoeren van een lokale verkenning en het opzetten van preventieve acties.* [Online] VAD. Available at: <<http://www.vad.be/media/1227545/draaiboekcm.pdf>>
- Le Projet Lama asbl, 2014. *Présentation générale.* [Online] Available at: <<http://www.projetlama.be/>> [Accessed 29-9-2014].
- Legrand, S.A., Isalberti, C., Van der Linden, T., Bernhoft, I.M., Hels, T., Simonsen, K.W., Favretto, D., Caplinskiene, M., Ferrara, S.D., Minkuviene, Z., Pauliukevicius, A., Houwing, S., Lillsunde, P., Langel, K., Blencowe, T., & Verstraete, A.G., 2013. Alcohol and drugs in seriously injured drivers in six European countries. *Drug testing and analysis*, 5,(3), pp.156-165.
- Lewis, S. & Roberts R., A., 2001. Crisis assessment tools: the good, the bad and the available. *Brief treatment and crisis intervention*, 2001,(1), pp.17-28.
- Liebling, A. & Arnold, H., 2012. Social relationships between prisoners in a maximum security prison: violence, faith and the declining nature of trust. *Journal of criminal justice*, 40,(2012), pp.413-424.
- Lievens, D., Vander Laenen, F., & Christiaens, J., 2014. Public spending for illegal drug and alcohol treatment in hospitals: an EU cross-country comparison. *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy*, 9,(26),
- Livingston, J., Milne, T., Lan Fang, M., & Amari, E., 2012. The effectiveness of interventions for reducing stigma related to substance use disorders: a systematic review. *Addiction*, 107,(1), pp.39-50.
- Lombaert, G., 2011. *Middelengebruik bij 12 tot 18-jarige scholieren in Brugge*, Gent: De Sleutel.
- Luisetto, S. and Hensgens, P., 2014. *Mémoire de la Fédito Wallonne.* [Online] Fédito Wallonne. Available at: <http://www.feditowallonne.be/documents/Memorandum_2014-19062014-20162.pdf> [Accessed 1-10-2014].
- Lurigio, A.J., 2000. Drug treatment availability and effectiveness: Studies of the general and criminal justice population. *Criminal justice and behavior*, 27,(4), pp.495-528.
- Macarthur, G., van Velzen, E., Palmateer, N., Kimber, J., Pharris, A., Hope, V., Taylor, A., Roy, K., Aspinall, E., Goldberg, D., Rhodes, T., Hedrich, D., Salminen, M., Hickmann, M., & Hutchinson, S., 2014. Interventions to prevent HIV and Hepatitis C in people who inject drugs: a review of reviews to assess evidence of effectiveness. *International Journal of Drug Policy*, 25,(1), pp.34-52.
- McCabe, S.E., Boyd, C.J., Cranford, J.A., Morales, M., & Slayden, J., 2006. A modified version of the Drug Abuse Screening Test among undergraduate students. *J.Subst.Abuse Treat.*, 31,(3), pp.297-303.
- McCambridge, Hawkins, B., & Holden, C., 2014. Vested interests in addiction research and policy. The challenge corporate lobbying poses to reducing society's alcohol problems: insights from UK evidence on minimum unit pricing. *Addiction*, 109,(2), pp.199-205.

- McGrath, A. & Weatherburn, D., 2012. The effect of custodial penalties on juvenile reoffending. *Australian and New Zealand journal of criminology*, 45,(1), pp.26-44.
- Melis, S., 2013. *VAD-leerlingenbevraging in het kader van een drugbeleid op school. Syntheserapport schooljaar 2011-2012.*, Brussels: VAD.
- Melis, S., 2013. *VAD-leerlingenbevraging in het kader van een drugbeleid op school. Syntheserapport schooljaar 2010-2011*, Brussels: VAD.
- Modus Vivendi, 2013. *Devenir "jobiste"*. [Online] Available at: <<http://www.modusvivendi-be.org/spip.php?rubrique10>>
- Modus Vivendi, 2014. *Rapport d'activités 2013*, Brussels: Modus Vivendi.
- Nagin, D.S., Cullen, F.T., & Jonson, C.L., 2009. Imprisonment and reoffending. *Crime and Justice*, 38,(2009), pp.115-200.
- Nieuwbeerta, P., Nagin, D.S., & Blokland, A.A.J., 2009. Assessing the impact of first-time imprisonment on offenders' subsequent criminal career development: a matched samples comparison. *Journal of quantitative criminology*, 25,(3), pp.227-257.
- OCMW Antwerpen, 2014. *Nachtopvangcentrum De Biekorf*. [Online] Available at: <<http://ocmw.antwerpen.be/Overig-OCMW/ik-zoek-hulp/ik-zoek-hulp-Wonen/Opvangcentra/Nachtopvangcentrum-De-Biekorf.html>> [Accessed 29-9-2014].
- OCMW Gent, 2014. *Trajectbegeleiding voor mensen met een drugsprobleem*. [Online] Available at: <<http://www.ocmwgent.be/OCMW/Opleiding-en-werk/Begeleiding-mensen-met-drugsprobleem.html>> [Accessed 29-9-2014].
- Palmateer, N., Hutchinson, S., McAllister, G., Munro, A., Cameron, S., Goldberg, D., & Taylor, A., 2014. Risk of transmission with sharing drug injecting paraphernalia: analysis of recent hepatitis C virus (HCV) infection using cross-sectional survey data. *Journal of Viral Hepatitis*, 21, pp.25-32.
- Pardo, B., 2014. Cannabis policy reforms in the americas: a comparative analysis of Colorado, Washington and Uruguay. *International Journal of Drug Policy*, 25,(4), pp.727-735.
- Plasschaert, S., Ameye, L., De Clercq, T., Walckiers, D., Sartor, F., Micalessi, I., Jossels, G., Tods, S., Goubau, P., Plum, J., Vranckx, R., & Van Oyen, H., 2005. *Study on HCV, HBV and HIV seroprevalence in a sample of drug users in contact with treatment centres or in prison in Belgium, 2004-2005*, Brussels (Belgium): Scientific Institute of Public HealthEpidemiology Unité.
- Pleace, N., 2008. *Effective services for substance misuse and homelessness in Scotland: evidence form an international review*, Edinburgh: Scottish Government Social Research.
- Prochaska, J. and DiClemente, C. C., 1984. *The transtheoretical approach: towards a systematic eclectic framework*. USA: Dow Jones Irwin, Homewood IL.
- Raes, V. & Lombaert, G., 2004. EuropASI: A standard in De Sleutel, Belgium. *Journal of substance abuse*
- Raes, V., Lombaert, G., & Keymeulen, R., 2004. *De Nederlandse vertaling van de handleiding voor training en afname van Europasi vraaggesprekken, aangepast voor België-Vlaanderen*. Versie 2004., Gent: De Sleutel.
- Rigter, H. and Dekker, M. M., 2014. *INCANT Study*. [Online] Erasmus Medical Center Rotterdam. Available at: <<http://www.incant.eu/>> [Accessed 23-10-2014].

Robaey, G., Grebely, J., Mauss, S., Bruggmann, P., Moussalli, J., De, G.A., Swan, T., Arain, A., Kautz, A., Stover, H., Wedemeyer, H., Schaefer, M., Taylor, L., Backmund, M., Dalgard, O., Prins, M., & Dore, G.J., 2013. Recommendations for the management of hepatitis C virus infection among people who inject drugs. *Clin.Infect.Dis.*, 57 Suppl 2, pp.S129-S137.

Roberts, A. R. ed. 2005. *Crisis Intervention Handbook: Assessment, Treatment and Research*. Oxford: Oxford University Press.

Roegiers, J. [4-4-2014] *Senaat schriftelijke vraag nr. 5-11368*.

Rosiers, J., De Bock, M., De Donder, E., De Maeseneire, I., & Geirnaert, M., 2014. *Ginger. Preventie van alcohol en andere drugproblemen. Rapport 2013. monitoring van activiteiten.*, Brussel: VAD.

Rosiers, J., Hublet, A., Van Damme, J., Maes, L., & Van Hal, G., 2011. *In hogere sferen ? (volume 2) Een onderzoek naar het middelengebruik bij Vlaamse studenten*, Antwerp: University Antwerp.

Rosiers, J., Van Damme, J., Hublet, A., Van Hal, G., Sisk, M., Mhand, Y. S., & Maes, L., 2014. *In hogere sferen ? volume 3. Een onderzoek naar het middelengebruik bij Vlaamse studenten*, Brussel: VAD

Rowe, C., Rigter, H., Henderson, C., Gantner, A., Mos, K., Nielsen, P., & Phan, O., 2013. Implementation fidelity of Multidimensional Family Therapy in an international trial. *Journal of substance abuse treatment*, 44,(4), pp.391-399.

Rwubu, M. and Hogge, M., 2013. *L'usage de drogues en Fédération Wallonie-Bruxelles. Rapport 2011-2012*. [Online] Eurotox. Available at: <http://www.eurotox.org/images/stories/docs/eurotox2011-2012_usage_drogues_fwb_inthd_imprimeur.pdf> [Accessed 23-10-2013].

Sabbe, B., Malone, M., Van Ham, S., & De Wilde, B., 2008. *Onderzoek naar de effectiviteit van de residentieel geïntegreerde behandeling voor patiënten met een dubbeldiagnose*

Samusocial asbl, 2014. *Dispositif hivernal 2013-2014. Rapport d'activités*, [http://www.samusocial.be/files/FR/Rapport_hiver_2013_2014\(1\).pdf](http://www.samusocial.be/files/FR/Rapport_hiver_2013_2014(1).pdf)

Sasse, A. & Defraye, A., 2009. HIV infections and STI co-infections in men who have sex with men in Belgium: sustained increase in HIV diagnoses. *Euro.Surveill*, 14,(47),

Schaub, M., Henderson, C., Pelc, I., Tossman, P., Phan, O., Hendriks, V., Rowe, C., & Rigter, H., 2014. Multidimensional family therapy decreases the rate of externalising behavioural disorder symptoms in cannabis abusing adolescents: outcomes of the INCANT trial. *BMC Psychiatry*, 14,(26),

Schnittker, J. & John, A., 2007. Enduring stigma: the long-term effects of incarceration on health. *Journal of health and social behavior*, 48,(2), pp.115-130.

Skafupova, K., Zabransky, T., & Mravcik, V., 2014. *Literature review. The levels of use of opioids, amphetamines and la cocaïne and associated levels of harm: summary of scientific evidence*, Luxembourg: EMCDDA.

Smet, V., De Ruyver, B., Colman, C., Surmon, T., Pauwels, L., Vander Beken, T., and De Moor, A., 2013. *Het aanbod van illegale drugs in België: wat weten we ? Een haalbaarheidsstudie van betrouwbare indicatoren voor het drugsaanbod*. Gent: Academia press.

Spohn, C., 2007. The deterrent effect of imprisonment and offenders' stakes in conformity. *Criminal justice policy review*, 18,(1), pp.31-50.

Start-MASS, 2014. *Activités*. [Online] Available at: <<http://start-mass.isosl.be/activites.htm>> [Accessed 29-9-2014].

Stimson, G.V., Jones, S., Chalmers, C., & Sullivan, D., 1998. A short questionnaire (IRQ) to assess injecting risk behaviour. *Addiction*, 93,(3), pp.337-347.

- Sumnall, H. and Brotherhood, A., 2012. *Social reintegration and employment: evidence and interventions for drug users in treatment*. Luxembourg: Publications Office of the European Union .
- Sylvestre, D.L., 2002. Treating hepatitis C in methadone maintenance patients: an interim analysis. *Drug and Alcohol Dependence*, 67,(2002), pp.117-123.
- ter Bogt, T.F., de, L.M., Molcho, M., Godeau, E., Hublet, A., Kokkevi, A., Kuntsche, E., Nic, G.S., Franelic, I.P., Simons-Morton, B., Sznitman, S., Vieno, A., Vollebergh, W., & Pickett, W., 2014. Do societal wealth, family affluence and gender account for trends in adolescent cannabis use? A 30 country cross-national study. *Addiction*, 109,(2), pp.273-283.
- Thais asbl, 2014. *Maison d'accueil pour personnes et familles en difficulté sociale en lien avec les assuétudes ou la prostitution*. [Online] Available at: <<http://www.asblthais.org/spip.php?rubrique2>> [Accessed 29-9-2014].
- Thanki, D. and Vincente, J., 2013. *PDU (Problem Drug Use) revision summary*. [Online] EMCDDA. Available at: <<http://www.emcdda.europa.eu/activities/hrdu>> [Accessed 20-10-2014].
- TNS Political and social, 2014. *Flash Eurobarometer 401 young people and drugs*. [Online] European Commission. Available at: <http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_401_en.pdf> [Accessed 20-10-2014].
- Trempline asbl, 2014. *Rapport d'activités 2013*, Available at: <<http://www.trempline.be/documents/ra2013vfinale.pdf>>
- Turtelboom, A. and Milquet, J., 2012. *Nationaal Veiligheidsplan 2012-2015 Samen zorgen voor een veilige en leefbare samenleving*. [Online] Federale politie. Available at: <http://www.polfed-fedpol.be/org/org_pns_nl.php> [Accessed 6-10-2014].
- Uchtenhagen, A., 2010. L'héroïne assisted treatment in Switzerland a case study in policy change. *Addiction*, 105,(1), pp.29-37.
- UNODC, 2013. *The challenges of new psychoactive substances. A report from the global SMART programme*. [Online] United nations office on drugs and crime. Available at: <http://www.unodc.org/documents/scientific/NPS_2013_SMART.pdf>
- VAD, 2010. *Lol zonder alcohol*. [Online] VAD. Available at: <<http://www.acoolworld.be/>> [Accessed 8-10-2014].
- VAD, 2014. *Aan de slag met een lokaal alcohol- en drugbeleid: stappenplan*. [Online] VAD. Available at: <<http://www.vad.be/sectoren/lokaal-beleid/een-beleid-opzetten/aan-de-slag.aspx>> [Accessed 8-10-2014].
- VAD, 2014. *Als kleine kinderen groot worden. Draaiboek*. [Online] VAD. Available at: <<http://www.vad.be/materiaal/draaiboekenrichtlijnen/vormingsmap-als-kleine-kinderen-groot-worden.aspx?from=1171>> [Accessed 8-10-2014].
- Valdiserri, R., Khalsa, J., Dan, C., Holmberg, S., Zibbel, J., Holtzman, D., Lubran, R., & Compton, W., 2014. Confronting the emerging epidemic of HCV infection among young injection drug users. *American Journal of Public Health*, 104,(5), pp.816-821.
- van Bussel, J. C. H. & Antoine, J., 2012, "Chapter 2. Drug use in the general population and specific targeted-groups," In *Belgian National Report on Drugs 2011. New developments, trends and in-depth information on selected issues*, N. Deprez et al., eds., Brussels: WIV-ISP, pp. 35-59.
- van Buuren, S., Boshuizen, H.C., & Knook, D.L., 1999. Multiple imputation of missing blood pressure covariates in survival analysis. *Stat.Med.*, 18,(6), pp.681-694.
- Van der Heyden, J., Gisle, L., Demarest, S., Drieskens, S., Hesse, E., & Tafforeau, J., 2010. *Enquête de santé, 2008. Rapport I - État de santé*, Bruxelles

- Van der Heyden, J., Gisle, L., Demarest, S., Drieskens, S., Hesse, E., & Tafforeau, J., 2010. *Gezondheidsenquête, België 2008 - Rapport I: Gezondheidstoestand*, Brussel: Operationele Directie Volksgezondheid en Surveillance, Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid.
- Van Hal, G., Rosiers, J., Bernaert, I., & Hoeck, S., 2007. *In hogere sferen? Een onderzoek naar het middelengebruik bij Antwerpse studenten*, Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Van Havere, T., Lammertyn, J., Vanderplasschen, W., Bellis, M.A., Rosiers, J., & Broekaert, E., 2012. Illicit drug use in the Flemish Nightlife scene between 2003 and 2009. *European Addiction Research*, 18, pp.153-160.
- Van Havere, T., Vanderplasschen, W., Lammertyn, J., Broekaert, E., & Bellis, M.A., 2011. Drug use and nightlife: more than just dance Music. *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy*, 27,(6), pp.6-18.
- Van Huyck, C., Bédoué, C., Noel, L., & Baufay, F., 2014. *Plan bruxellois de réduction des risques liés à l'usage de drogues*, Bruxelles : Modus Vivendi asbl et FEDITO bruxelloise.
- Van Malderen, S. 2011, Monitoring drug use and related problems in Belgian prisons as a tool for policy making: difficulties and challenges, In *Reitox Academy: Drug use among prison population. Scope and responses*.
- Vander Laenen, F., De Ruyver, B., and Vanderplasschen, W., 2011. *Drug treatment court Ghent, qualitative outcome evaluation*. [Online] Belspo. Available at: <<http://www.belspo.be/belspo/fedra/proj.asp?l=en&COD=DR/61>> [Accessed 3-7-2014].
- Vander Laenen, F., De Ruyver, B., Christiaens, J., and Lievens, D., 2011. *Drugs in cijfers III, Onderzoek naar de overheidsuitgaven voor het drugsbeleid in België*. Gent: Academia Press.
- Vander Laenen, F., Vandam, L., & Colman, C., 2010. Met velen aan de tafel: goede voorbeelden van een integraal en geïntegreerd drugbeleid. *Tijdschrift verslaving*, 6,(4), pp.54-71.
- Vander Laenen, F., Vanderplasschen, W., Smet, V., De Maeyer, J., Buckinx, M., Van Audenhove, S., Anseau, M., & De Ruyver, B., 2013. *Analysis and Optimization of Substitution Treatment in Belgium (SUBANOP)*, Gent: Academia Press.
- Vander Laenen, F., Vanderplasschen, W., Wittouck, C., Dekkers, A., De Ruyver, B., De Keulenaer, S., & Thomas, S., 2013. *Het pilootproject drugsbehandelingskamer te Gent: een uitkomstenevaluatie*, Gent: Academia Press.
- Vanderplasschen, W., 2014. *'s Werelds grootste drugsonderzoek: de Belgische resultaten*. [Online] Available at: <<https://www.ugent.be/nl/actueel/persberichten/global-drug-survey-onderzoek.htm>> [Accessed 2-10-2014].
- Vanderplasschen, W., Vandeveld, S., & Broekaert, E., 2014. *Therapeutic communities for treating addictions in Europe. Evidence, current practices and future challenges*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- VandeWalle, G., Wayenberg, E., Dormeals, A., & Easton, M., 2010. De plaats en betekenis van evaluatie in de interbestuurlijke veiligheids- en preventieplannen. *Panopticon*, 31,(3), pp.40-57.
- Vanhaelemeesch, D., 2012. Leven met een uurrooster... een persoonlijke ervaring met een enkelband. *Fatik*, 2012,(134), pp.4-9.
- Vanheule, S. & Bogaerts, S., 2005. The factorial structure of the GHQ-12. *Stress and Health*
- Vanhove, W., Surmont, T., Van Damme, P., & De Ruyver, B., 2014. Filling in the blanks. An estimation of illicit cannabis growers' profits in Belgium. *International Journal of Drug Policy*, 25,(3), pp.436-443.

- Vigez, 2014. *Gezond opvoeden*. [Online] Vlaams Instituut voor Gezondheidspromotie en Ziektepreventie. Available at: <<http://www.gezondopvoeden.be/>> [Accessed 8-10-2014].
- Ville de Charleroi, 2014. *Ulysse,abri de nuit*. [Online] Ville de Charleroi. Available at: <<http://www.charleroi.be/node/166>> [Accessed 29-9-2014].
- Vorma, H., Sokero, P., Aaltonen, M., Turtiainen, S., Hughes, L.A., & Savolainen, J., 2013. Participation in opioid substitution treatment reduces the rate of criminal convictions: Evidence from a community study. *Addictive Behaviors*, 38,(2013), pp.2313-2316.
- Weerwerk, 2014. *WeerWerk - Sterk in maatwerk*. [Online] Available at: <<http://www.weerwerk.net/>> [Accessed 29-9-2014].
- WHO, 1986. *Ottawa charter for health promotion*. [Online] World health organisation. Available at: <http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0004/129532/Ottawa_Charter.pdf?ua=1> [Accessed 8-10-2014].
- WHO, 2010. *Brief intervention. The ASSIST-linked brief intervention for hazardous and harmful substance use. Manual for use in primary care*. [Online] World Health Organisation. Available at: <http://whqlibdoc.who.int/publications/2010/9789241599399_eng.pdf?ua=1>
- WHO, 2012. *Prevention and control of viral hepatitis infection: framework for global action*, Geneva: World Health organisation.
- WHO, 2012. *Social determinants of health and well-being among young people. Health behaviour in school-aged children (HBSC) study: international report from the 2009/2010 survey*, Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
- WHO, UNODC, & UNAIDS, 2012. *Technical guide for countries to set targets for universal access to HIV prevention, treatment and care for injecting drug users*, Geneva: WHO.
- Wilms, B., 2014. *Adapte-youth: adaptation of existing, international guidelines on the treatment, screening and prevention of alcohol and drug misuse in youngsters to the Belgian local context (2011-2013)*. [Online] KULeuven. Available at: <<http://ppw.kuleuven.be/home/english/research/mesrg/publications-of-research-projects>> [Accessed 8-10-2014].
- Windelinckx, T., 2011. *Evaluatie Onderzoek Spuitenruil Vlaanderen 2010.*, Antwerp: Free Clinic.
- Windelinckx, T., 2012. *Evaluatie Onderzoek Spuitenruil Vlaanderen 2011.*, Antwerp: Free Clinic.
- Windelinckx, T., 2013. *Evaluatie onderzoek project spuitenruil 2012*, Antwerp: Vlaamse spuitenruil, Free clinic vzw.
- Windelinckx, T., 2014. *Rapport evaluatie onderzoek spuitenruil vlaanderen 2013*. Vlaamse Spuitenruil, Free Clinic vzw, Antwerpen.
- Winstock, A, 2014. *The Global Drug Survey 2014 findings*. [Online] Available at: <<http://www.globaldrugsurvey.com/facts-figures/the-global-drug-survey-2014-findings/>> [Accessed 2-10-2014].
- Wittouck, S., Vander Laenen, F., Dekkers, A., Vanderplasschen, W., & De Ruyver, B., 2013. Uitkomsten en recidiveonderzoek van de Gentse drugbehandelingskamer. *Therapeutisch programma voor druggebruikers*, 21,(4), pp.3-10.
- WIV-ISP. 2014. Belgian Treatment Demand Indicator Register (BTDIR).

© WIV-ISP
DIENST ENQUÊTES, LEEFSTIJL
EN CHRONISCHE ZIEKTEN
Julliette Wytsmanstraat 14
1050 Brussel | België

www.wiv-isp.be

Verantwoordelijke uitgever: Dr. Johan Peeters
Depotnummer: D/2015/2505/06